

Верховний
Суд

Розірвання шлюбу з іноземним елементом

Ольга СТУПАК

Суддя-спікерка Великої Палати Верховного Суду

Згідно із пунктом 2 частини першої статті 1 Закону України від 23 червня 2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» (далі - Закон № 2709-IV) **іноземний елемент** – ознака, яка характеризує приватноправові відносини, що регулюються цим Законом, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою (п-д: Громадянин США одружений із громадянкою України)
- об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави (п-д: українець купив квартиру закордоном)
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави (п-д: українці уклали шлюб у Чорногорії)

Підсудність

Частини перша та друга статті 496 ЦПК України регламентує процесуальні права та обов'язки іноземних осіб. Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі - іноземні особи) **мають право звертатися до судів України** для захисту своїх прав, свобод чи інтересів. Іноземні особи мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Згідно з частиною першою статті 497 ЦПК України підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом визначається цим Кодексом, законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Відповідно до частини 2 статті 497 ЦПК України у випадках, встановлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін.

Визначаючи підсудність справи судам України, необхідно керуватися загальними правилами, визначеними у статті 76 Закону «Про міжнародне приватне право» (далі - Закон № 2709-IV).

Частина перша статті 75 Закону № 2709-IV передбачає, що підсудність судам України справ з іноземним елементом **визначається на момент відкриття провадження** у справі, незважаючи на те, що в ході провадження у справі підстави для такої підсудності відпали або змінилися.

Зокрема, відповідно до пункту 2 частини першої статті 76 Закону № 2709-IV встановлені підстави визначення підсудності справ судам України, зокрема, суди можуть приймати до свого провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у таких випадках, якщо на території України відповідач у справі має місце проживання або місцезнаходження, або рухоме чи нерухоме майно, на яке можна накласти стягнення, або знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи - відповідача.

Під час розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, один з яких проживає в Україні, питання підсудності визначається за загальними правилами, встановленими статтями 27, 28 ЦПК України.

частина перша статті 27 ЦПК України

- Позови до фізичної особи пред`являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом

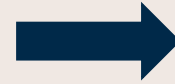
частина друга статті 28 ЦПК України

- Позови про розірвання шлюбу можуть пред`являтися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти або якщо він не може за станом здоров`я чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. За домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них

Стаття 29 ЦПК України визначає, що підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається **суддею Верховного Суду**, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу, одноособово.

Якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав та про наявність таких підстав суду стало відомо до відкриття провадження у справі

**Суд відмовляє у відкритті
провадження**
(частина 2 статті 75 Закону № 2709-IV)

Якщо після відкриття провадження у справі буде з'ясовано, що у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Суд залишає позов без розгляду
(частина 3 статті 75 Закону № 2709-IV)

Визначення права якої країни застосовувати

Визначаючи матеріальне право якої держави підлягає застосуванню національним судом під час вирішення спору про розірвання шлюбу з іноземним елементом, суди мають керуватися правилами статей 60, 63 Закону № 2709-IV.

Припинення шлюбу та правові наслідки припинення шлюбу визначаються правом, яке діє на цей час щодо правових наслідків шлюбу (стаття 63 Закону № 2709-IV).

Згідно зі статтею 60 Закону № 2709-IV правові наслідки шлюбу визначаються спільним особистим законом подружжя, а за його відсутності - правом держави, у якій подружжя мало останнє спільне місце проживання, за умови, що хоча б один з подружжя все ще має місце проживання у цій державі, а за відсутності такого - правом, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином. Подружжя, яке не має спільного особистого закону, може обрати право, що буде застосовуватися до правових наслідків шлюбу, якщо подружжя не має спільного місця проживання або якщо особистий закон жодного з них не збігається з правом держави їхнього спільного місця проживання.

Вибір права згідно з частиною другою цієї статті обмежений лише правом особистого закону одного з подружжя без застосування частини другої статті 16 цього Закону. Угода про вибір права припиняється, якщо особистий закон подружжя стає спільним.

Аналіз положень статті 60 Закону № 2709-IV дає підстави дійти висновку, що законодавець України **визначив чотири колізійні прив'язки у визначенні закону**, яким має керуватися подружжя під час вирішення питання про припинення шлюбу, зокрема:

Під час визначення матеріального права, що підлягає застосуванню, суд чи інший орган керується тлумаченням норм і понять відповідно до права України, якщо інше не передбачено законом. Якщо норми і поняття, що потребують правової кваліфікації, не відомі праву України або відомі під іншою назвою або з іншим змістом і не можуть бути визначені шляхом тлумачення правом України, то при їх правовій кваліфікації також враховується право іноземної держави (стаття 7 Закону № 2709-IV).

Визначаючи, чи у є подружжя спільний особистий закон, необхідно враховувати положення частини першої статті 16 Закону № 2709-IV, відповідно до якої особистим законом фізичної особи вважається право держави, громадянином якої вона є.

Практика Верховного Суду

Постанова КЦС ВС від 24 липня 2020 року у справі № 357/12676/18 (частина I)

(юрисдикція спорів з іноземним елементом)

Між Україною та США немає міжнародного договору у сфері правової допомоги у цивільних і сімейних справах.

Оскільки відповідачка на момент подання позову про розірвання шлюбу проживала на території України, а позивач, звертаючись до суду України, визнав його юрисдикцію для вирішення спору про розірвання шлюбу, суд першої інстанції обґрунтовано відкрив провадження у справі за місцем проживання відповідача та розглянув справу по суті, що відповідає вимогам п. 2 ч. 1 ст. 76 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Аналіз ст. 60 «Правові наслідки шлюбу» Закону України «Про міжнародне приватне право» дає підстави для висновку, що законодавець України визначив чотири колізійні прив'язки у визначенні закону, яким має керуватися подружжя під час вирішення питання про припинення шлюбу:

- 1) спільний особистий закон подружжя (*lex patrie*);
- 2) закон спільного місця проживання подружжя, за умови, що один з подружжя продовжує проживати у цій державі (*lex domicilii*);
- 3) право держави, з яким обидва з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином (*proper law*);
- 4) закон, обраний подружжям (*lex voluntatis*).

Постанова КЦС ВС від 24 липня 2020 року у справі № 357/12676/18 (частина II)

(юрисдикція спорів з іноземним елементом)

З огляду на те, що позивач є громадянином США, а відповідачка – громадянкою України, відповідно до ч. 1 ст. 16 Закону України «Про міжнародне приватне право», відсутній спільний особистий закон подружжя.

Також подружжя спільно не обрали право, яке буде застосовуватися до правових наслідків шлюбу.

Немає підстав і для висновку, що є право держави, з яким обоє з подружжя мають найбільш тісний зв'язок іншим чином.

Досліджуючи питання застосування колізійної прив'язки *lex domicilii*, Верховний Суд врахував, що **на момент подання позову фактичні шлюбні відносини між подружжям припинено, останнім місцем спільного проживання подружжя є США, де продовжує проживати позивач.**

За таких обставин відбувається відсилання національного законодавства України до застосування права США у вирішенні спору про розірвання шлюбу.

Водночас правові норми США при вирішенні питання щодо розірвання шлюбу закріплюють колізійну прив'язку до закону суду (*lex fori*), що передбачає застосування законодавства держави, суд якої вирішує справи про розірвання шлюбу, за умови постійного проживання хоча б одного з подружжя на території цієї держави.

Постанова КЦС ВС від 16 вересня 2020 року у справі № 642/3886/18 (частина I)

(з'ясування змісту іноземного права)

Суд апеляційної інстанції не взяв до уваги та не надав належної оцінки посвідці на постійне проживання, яка є документом, що посвідчує особу іноземця та підтверджує лише право на постійне проживання особи в Україні, **однак не може підтвердити факт її постійного проживання в Україні**, та не оцінив зазначений доказ у сукупності із іншими доказами.

Крім того, при встановленні місця проживання сторін, надавши перевагу одному доказу, суд апеляційної інстанції не зазначив правових мотивів відхилення інших доказів: довідки про медичне обслуговування позивача та дітей у Французькій Республіці, договір оренди будинку у Французькій Республіці, розписки про запис дитини до школи та шкільне страхування та дійшов передчасного висновку про підтвердження факту останнього спільного постійного місця проживання позивача та відповідача в Україні.

Суд апеляційної інстанції не надав належної оцінки постанові Суду вищої інстанції м. Монпельє Французької Республіки від 21 грудня 2017 року, якою визнано, що відповідно до Гаазької конвенції від 25 жовтня 1980 року звичайне місце проживання дитини до його переміщення, знаходилось у Франції, віднесено справу за заявою про зміну порядку здійснення батьківських прав та постійного місця проживання неповнолітніх дітей до юрисдикції цього суду та встановлено факт того, що ОСОБА_1 , у шлюбі ОСОБА_1 , залишила подружній будинок, взявши дитини ОСОБА_5 , не повідомивши батька і перервавши будь-які контакти з ним.

Постанова КЦС ВС від 16 вересня 2020 року у справі № 642/3886/18 (частина II)

(з'ясування змісту іноземного права)

Оскільки суд зобов'язаний застосовувати норми іноземного права, то встановлення ним іноземного права здійснюється ex officio (у зв'язку із займаною посадою).

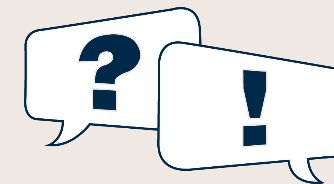
Для правильного встановлення змісту іноземного права дієвими є механізми обміну правовою інформацією, що передбачені двосторонніми та багатосторонніми договорами про правову допомогу, укладеними між Україною та іншими країнами. Як правило, вони містять положення про взаємне надання правової допомоги та органи, що її здійснюють. За загальним правилом клопотання про правову допомогу мають надсилатися через органи юстиції. Перелік чинних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері міжнародно-правового співробітництва розміщений на сайті Міністерства юстиції України та на веб-порталі Верховної Ради України.

Зміст іноземного права підлягає доказуванню у судах України, які розглядають цивільну справу з іноземним елементом, у тому числі на підставі письмових документів (доказів), отриманих судом на території іноземної держави у порядку, передбаченому міжнародним договором України.

Таким чином, суд апеляційної інстанції допустив однобічність у дослідженні доказів і не перевіряв усіх обставин, на які посилалися сторони в обґрунтування своїх вимог і заперечень, та не надав мотивування усім доводам сторін у справі, що є обов'язковим елементом справедливого судового розгляду (стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Отже, з урахуванням норм міжнародного права та національного законодавства суду **слід було встановити колізійні прив'язки у визначенні закону, яким має керуватися подружжя під час вирішення питання про припинення шлюбу.**

Постанова КЦС ВС від 19 вересня 2019 року у справі № 564/1109/17 (визначення юрисдикції)

У міжнародному праві категорія «підсудність» застосовується для визначення розподілу як компетенції між судами існуючої в державі системи розгляду цивільних справ, так і компетенції судів щодо вирішення справ з іноземним елементом, тобто міжнародної підсудності.

Встановивши, що шлюб між сторонами укладений на території Республіки Білорусь, на момент подачі позову відповідач ОСОБА_2 проживає в смт. Мікашевичі, Лунінецького району, Брестської області, Республіка Білорусь, договору про вибір підсудності справи згідно до частини другої статті 110 ЦПК України в редакції, чинній на момент звернення до суду з позовом, і частин 2, 3 статті 60 Закону України «Про міжнародне приватне право» між сторонами не укладалося, спільних неповнолітніх дітей у сторін немає, суд прийшов вірного висновку, що **позов слід пред`являти у відповідний суд за місцем проживання відповідача на території Договірної сторони - Республіка Білорусь.**

Постанова КЦС ВС від 25 вересня 2024 року у справі № 202/14267/23

(тотожний спір у Литві)

У статті 21 Договору між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах, ратифікованого постановою Верховної Ради України № 3737-XII від 17 грудня 1993 року, передбачено, що якщо цей Договір не встановляє іншого, суди кожної з Договірних Сторін компетентні розглядати цивільні та сімейні справи, коли відповідач має на її території місце проживання. У випадку порушення провадження по справі між тими ж сторонами, по тому ж предмету і за тієї ж підстави в судах обох Договірних Сторін, компетентних у відповідності з цим Договором, суд, який порушив справу пізніше, припиняє провадження.

Встановивши, що вимоги ОСОБА_1 у поданому 10 липня 2023 року в цій справі позові до Індустріального районного суду м. Дніпропетровська щодо розірвання шлюбу між ним та ОСОБА_2 **є тотожними**, виникли між тими самими сторонами, про той самий предмет та з тих самих підстав, що і у справі за позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 , поданим 27 червня 2023 року до Шяуляйського окружного районного суду, який прийнято до розгляду, суди зробили **обґрунтований висновок про наявність правових підстав для залишення позову ОСОБА_1 без розгляду**.

При цьому ОСОБА_1 подав зустрічний позов до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу, який прийнято Шяуляйською палатою Шяуляйського окружного суду, що також свідчить про те, що позивач не заперечував проти юрисдикції вказаного іноземного суду.

Тому необґрунтованими є доводи щодо виключної підсудності цієї справи судам України.

Постанова КЦС ВС від 17 жовтня 2018 року у справі № 604/614/17

(тотожний спір у Республіці Польщі)

Встановивши вказані обставини, керуючись наведеними нормами права, **апеляційний суд дійшов правильного висновку про необхідність скасування рішення суду першої інстанції та залишення позову ОСОБА_1 без розгляду**, оскільки сторони проживають і працюють у Республіці Польщі, відповідач є громадянином Польщі, на час звернення з цим позовом до суду справа за позовом про розірвання шлюбу між сторонами вже розглядалася в Окружному суді у м. Варшаві. Тому позов, поданий до Підволочиського районного суду Тернопільської області, **підлягає залишенню без розгляду**.

Доводи касаційної скарги ОСОБА_1 з посиланням на те, що отримавши громадянство іншої країни, сторони не втратили автоматично українського громадянства та вона мала право на цей позов в Україні не спростовують висновків апеляційного суду й не впливають на правильність вирішення ним справи, оскільки, як правильно встановив апеляційний суд, ще 10 травня 2017 року в Окружному суді у м. Варшаві була порушена справа за її позовом до ОСОБА_2 про розірвання шлюбу, тобто до подачі позову про розірвання шлюбу у Підволочиський районний суд Тернопільської області - 19 липня 2017 року.

Апеляційний суд правильно вказав, що суд першої інстанції, розглянувши цю справу, порушив правила підсудності у силу частини другої статті 75 Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Постанова КЦС ВС від 30 січня 2023 року у справі № 761/6102/22 (тотожний спір у Республіці Польщі)

Оскільки ОСОБА_2 є громадянкою і України, і Республіки Польща, та постійно проживає на території Республіки Польщі, що не заперечує позивач у цій справі, ця справа є справою з іноземним елементом.

Відповідно до статті 26 Договору між Україною і Республікою Польщею про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах, розірвання шлюбу проводиться згідно з законодавством тієї Договірної Сторони, громадянами якої є подружжя в момент порушення справи.

Якщо в момент порушення справи один з подружжя є громадянином однієї Договірної Сторони, а другий - громадянином іншої Договірної Сторони, розірвання шлюбу проводиться згідно з законодавством тієї Договірної Сторони, на території якої вони мають місце проживання. Якщо один з подружжя має місце проживання на території однієї Договірної Сторони, а другий - на території іншої Договірної Сторони, застосовується законодавство тієї Договірної Сторони, орган якої порушив справу.

Встановивши, що з 09 лютого 2022 року у провадженні Окружного суду Варшава - Прага у Варшаві знаходиться справа № IC 248/22 між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, висновок суду першої інстанції, з яким погодився апеляційний суд, про відмову у відкритті провадження у справі є законним та обґрунтованим.

Доводи касаційної скарги про те, що, отримавши громадянство іншої країни, ОСОБА_2 автоматично не втратила українського громадянства, тому вона мала право на цей позов в Україні, не спростовують висновків судів, адже суди встановили, що вона подала до Окружного суду Варшава - Прага позов до ОСОБА_1 про розірвання шлюбу 09 лютого 2022 року, тобто до подання ним 21 лютого 2022 року аналогічного позову до Шевченківського районного суду м. Києва.

Постанова КЦС ВС від 06 жовтня 2020 року у справі № 523/4522/18 (особою подано клопотання про розірвання шлюбу у Франції)

Згідно з пунктом 4 частини першої статті 257 ЦПК України суд постановляє ухвалу про залишення позову без розгляду, якщо у провадженні цього чи іншого суду є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав.

Тобто необхідна наявність водночас трьох складових: тотожних сторін спору; тотожного предмета позову, тотожної підстави позову, тобто коли позови повністю співпадають за складом учасників цивільного процесу, матеріально-правовими вимогами та обставинами, що обґрунтовують звернення до суду.

Встановивши, що вимоги ОСОБА_2 у поданому нею до суду Франції клопотанні в частині розірвання шлюбу та вимоги ОСОБА_1 у позові поданому до Суворовського районного суду міста Одеси є тотожними, спір виник між тими самими сторонами, про той самий предмет та з тих самих підстав, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність правових підстав для **залишення позову без розгляду**.

Посилання заявника на те, що відповідач подала до суду Франції лише клопотання, а не позовну заяву про розірвання шлюбу, що не може бути підставою для залишення позову у цій справі без розгляду, колегія суддів відхиляє з огляду на наступне.

За законодавством Франції (зокрема статті 251, 252, 255 ЦК Франції та статті 1110-1111 ЦПК Франції) процедура розірвання шлюбу складається з двох етапів. Так, при подачі до суду клопотання про розірвання шлюбу, суд розпочинає розгляд справи та застосовує тимчасові (забезпечувальні) заходи зокрема щодо спільного майна подружжя, сплати аліментів, визначення місця проживання дитини тощо, після врегулювання яких і ухвалення постанови про непримирення, судом вирішується питання про розірвання шлюбу. Вказані етапи взаємопов'язані та разом складають єдину процедуру розірвання шлюбу.

Ухвала судді КЦС ВС від 28 листопада 2023 року у справі № 456/5833/23

(клопотання про визначення підсудності задоволено)

Відповідно до статті 29 ЦПК України підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу, одноособово.

Аналіз наведеної норми процесуального права дає підстави для висновку, що підсудність справ про розірвання шлюбу між громадянами України, якщо обидві сторони проживають за її межами, визначається ухвалою Верховного Суду виключно у тому разі, якщо обидві сторони проживають за межами України.

Із наданих до клопотання про визначення підсудності справи про розірвання шлюбу матеріалів Верховний Суд дійшов висновку, що ОСОБА_1 є громадянином України, на цей час проживає за її межами - у Республіці Болгарії. ОСОБА_2 є громадянкою України, на цей час проживає за її межами - у Республіці Болгарії.

Ухвала судді КЦС ВС від 04 січня 2023 року у справі № 212/5208/22

(відмова у задоволенні клопотання про визначення підсудності)

24 вересня 2016 року між громадянкою України - ОСОБА_1 та громадянином Алжиру - ОСОБА_2 зареєстрований шлюб.

Відповідач ОСОБА_2 є громадянином Алжиру, що підтверджується копією паспорту (а. с. 5).

ОСОБА_1 є громадянкою України, належних та допустимих доказів на підтвердження факту її проживання за межами України, а саме в Німеччині, до позовної заяви не додано.

Для цілей статті 29 ЦПК України під проживанням за межами України потрібно розуміти постійне проживання. **Тимчасове проживання учасника справи за межами України не може вважатися підставою для визначення підсудності в порядку статті 29 ЦПК України.**

Матеріали справи, надіслані до Верховного Суду, **не містять підтвердження того, що місцем постійного проживання позивачки є територія іншої держави.**

Крім того, Верховний Суд звертає увагу, що підсудність справи з підстав, визначених статтею 29 ЦПК України, **визначається до відкриття провадження у справі.** Після відкриття провадження у справі за загальними правилами визначення територіальної підсудності відсутні підстави для визначення підсудності справи в порядку статті 29 ЦПК України.

Ухвалою Жовтневого районного суду м. Кривий Ріг Дніпропетровської області від 18 жовтня 2022 року позовну заяву прийнято до розгляду та відкрито провадження у справі в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!